

L'ESPERIENZA DI UN COMMENTATORE: IL FINALE DI STAZIO, *TEBAIDE 1*, TRA CALLIMACO E VIRGILIO

1) Stat. *Theb.* 1, 557-668

'forsitan, o iuvenes, quae sint ea sacra quibusque
praecipuum causis Phoebi obtestemur honorem,'
rex ait, 'exquirant animi. non inscia suasit
religio, magnis exercita cladibus olim 560
plebs Argiva litant; animos aduertite, pandam.
postquam caerulei sinuosa volumina monstri,
terrigenam Pythona, deus, septem orbibus atris
amplexum Delphos squamisque annosa terentem
robora, Castaliis dum fontibus ore trisulco 565
fusus hiat nigro sitiens alimenta veneno,
perculit, absumptis numerosa in vulnera telis,
Cirrhaei que dedit centum per iugera campi
vix tandem explicitum, nova deinde piacula caedis
perquirens nostri tecta haud opulenta Crotopi 570
attigit. huic primis et pubem ineuntibus annis
mira decore pios servabat nata penates
intemerata toris. felix, si Delia numquam
furta nec occultum Phoebosociasset amorem!
namque ut passa deum Nemeaei ad fluminis undam, 575
bis quinos plena cum fronte resumeret orbem
Cynthia, sidereum Latonae feta nepotem
edidit; ac poenae metuens (neque enim ille coactis
donasset thalamis veniam pater) avia rura
eligit ac natum saepta inter ovilia furtim 580
montivago pecoris custodi mandat alendum.
non tibi digna, puer, generis cunabula tanti
gramineos dedit herba toros et vimine querno
texta domus; clausa arbuti sub cortice libri
membra tepent, suadetque leues cava fistula somnos, 585
et pecori commune solum. sed fata nec illum
concessere larem; viridi nam caespite terrae
proiectum temere et patulo caelum ore trahentem
dira canum rabies morsu depasta cruento
disicit. hic vero attonitas ut nuntius aures 590
matris adit, pulsus ex animo genitorque pudorque
et metus; ipsa ultro saevis plangoribus amens
tecta replet, vacuumque ferens velamine pectus
occurrit confessa patri; nec motus et atro
imperat (infandum!) cupientem occumbere leto. 595
sero memor thalami maestae solacia morti,
Phoebe, paras monstrum infandis Acheronte sub imo
conceptum Eumenidum thalamis, cui virginis ora
pectoraque; aeternum stridens a vertice surgit
et ferrugineam frontem discriminat anguis. 600
haec tum dira lues nocturno squalida passu
inlabi thalamis, animasque a stirpe recentes
abripere altricum gremiis morsuque cruento
devesci et multum patrio pinguescere luctu.
haud tulit armorum praestans animique Coroebus 605
seque ultro lectis iuvenum, qui robore primi

famam posthabita faciles extendere uita,
 obtulit. illa novos ibat populata penates
 portarum in bivio; lateri duo corpora paruum
 dependent, et iam unca manus vitalibus haeret 610
 ferratique unguis tenero sub corde tepescunt:
 obuius huic, latus omne virum stipante corona,
 fit iuuenis, ferrumque ingens sub pectore duro
 condidit, atque imas animae mucrone corusco
 scrutatus latebras tandem sua monstra profundo 615
 reddit habere Iovi. iuvat ire et visere iuxta
 liventes in morte oculos uterique nefandam
 proluviem et crasso squalentia pectora tabo,
 qua nostrae cecidere animae. stupet Inacha pubes
 magnaue post lacrimas etiamnum gaudia pallent. 620
 hi trabibus duris (solacia vana dolori)
 proterere exanimos artus asproque molares
 deculcare genis; nequit iram explere potestas.
 illam et nocturno circum stridore volantes
 impastae fugistis aves, rabidamque canum vim 625
 oraue sicca ferunt trepidorum inhiasse luporum.
 saevior in miseros fatibus ultricis ademptae
 Delius insurgit, summaque biverticis umbra
 Parnasi residens arcu crudelis iniquo
 pestifera arma iacit, camposque et celsa Cyclopum 630
 tecta superiecto nebularum incendit amictu.
 labuntur dulces animae, Mors fila Sororum
 ense metit captamque tenens fert manibus urbem.
 quaerenti quae causa duci, quis ab aethere laeuus
 ignis et in totum regnaret Sirius annum, 635
 idem auctor Paeon rursus iubet ire cruento
 inferias monstro iuuenes, qui caede potiti.
 fortunate animi longumque in saecula digne
 promeriture diem! non tu pia degener arma
 oculis aut certae trepidas occurrere morti. 640
 comminus ora ferens Cirrhaei in limine templi
 constitit et sacras ita vocibus asperat iras:
 'non missus, Thymbraee, tuos supplexve penates
 advenio: mea me pietas et conscia virtus
 has egere vias. ego sum qui caede subegi, 645
 Phoebe, tuum mortale nefas, quem nubibus atris
 et squalente die, nigra quem tabe sinistri
 quaeris, inique, poli. quod si monstra effera magnis
 cara adeo superis, iacturaque vilior orbi
 mors hominum, et saevo tanta inclementia caelo est, 650
 quid meruere Argi? me, me, divum optime, solum
 obiecisse caput fatibus praestabat. an illud
 lene magis cordi quod desolata domorum
 tecta vides, ignique datis cultoribus omnis
 lucet ager? sed quid fando tua tela manusque 655
 demoror? expectant matres, supremaque fiunt
 vota mihi. satis est: merui ne parcere velles.
 proinde move pharetras arcusque intende sonoros
 insignemque animam leto demitte; sed illum,
 pallidus Inachiis qui desuper inminet Argis, 660
 dum morior, dispelle globum." sors aequa merentes
 respicit. ardentem tenuit reverentia caedis
 Letoiden, tristemque viro summissus honorem
 largitur vitae; nostro mala nubila caelo
 diffugiunt, at tu stupefacti a limine Phoebi 665

exoratus abis. inde haec stata sacra quotannis
sollemnes recolunt epulae, Phoebeaque placat
templa novatus honos.

APOLLO E PITONE

2a) Ov. *Met.* 1, 438-44

Illa quidem nollet, sed te quoque, maxime Python,
tum genuit, populisque novis, incognita serpens,
terror eras: tantum spatii de monte tenebas. 440
hunc deus arquitekens, numquam letalibus armis
ante nisi in dammis capreisque fugacibus usus,
mille gravem telis exhausta paene pharetra
perdidit effuso per vulnera nigra veneno.

2b) Call. *Hymn.* 2, 101-2 Πυθώ τοι κατιόντι συνήντετο δαιμόνιος θήρ, / αἰνὸς ὄφις. τὸν μὲν σὺ κατήναρες
ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ / βάλλων ὠκὺν οὔστὸν
Scendevi a Pito e ti venne incontro la demoniaca fiera, / l'orribile serpe: tu l'uccidesti, una su l'altra / scagliando
saette veloci... (trad. D'Alessio)

[cf. anche Call. *Aet.* fr. 188-91 Mass. (= 86-9 Pf.)]

LINO E COREBO: LE TESTIMONIANZE POETICHE

3a) Call. *Aet.* fr. 28 Mass. (= 27 Pf.) ἄρνες τοι, φίλε κοῦρε, συνήλικες, ἄρνες ἑταῖροι / ἔσκον, ἐνιαυθμοὶ δ'
αὐλῖα καὶ βοτάναι
Gli agnelli, caro fanciullo ti furono compagni di gioco, / ti furono amici gli agnelli, e giaciglio pascoli e stalle (trad.
D'Alessio)

3b) Call. *Aet.* fr. 29 Mass. (= 28 Pf.) τὸν σε Κροτωπιάδην
te il Crotopiade (trad. D'Alessio)

3c) Ov. *Ib.* 480 *quique* (scil. *canes*) *Crotopiaden diripuere Linum*

3d) Call. *Aet.* fr. 30 Mass. (= 26 Pf.)

Ἄρνεῦος μ[
Ἄρνῆδας [
καὶ θάνε. [
τοῦ μενα
καὶ τὸν ἐπὶ ῥάβδῳ μῦθον ὑφαινόμενον
ἄνερεις ε[
πλαγτὺν [
ἡνεκὲς αἰείδω δεδειγμένος
ουδεμενα
νύμφης αι[
παιδοφόνω
ἦγεν ἐπ' Ἀργείους
ἦ σφρων
μητέραε ἐξεκένωσεν, ἐκούφισθεν δὲ τιθῆναι

“Degli agnelli” [il mese] (...) / “degli agnelli” [i giorni/le feste?] (...) / e morì/moristi [*Lino*] (...) / e sul bastone il
racconto intessuto / uomini (...) / vagabondaggio (...) / di seguito ricevutolo io canto (...) / né (...) / della sposa

(...) / uccisore della figlia (...) / scagliò contro gli Ar[givi] [*la Punizione*] / che i loro [*figli rapiva*] (...) / e rese sole le madri ed alleviò le nutrici... (trad. D'Alessio)

3e) Ov. *Ib.* 573-6 *utque pater Psamathes, condat te Phoebus in ima / Tartara, quod natae fecerat ille suae. / Inque tuos ea Pestis eat, quam dextra Coroebi / vicit, opem miseris Argolicisque tulit*

3f) Call. *Aet.* fr. 32 Mass. (= 30 Pf.) *δασπλήττα Κόροιβος*
inaccostabile (...) Corebo (trad. D'Alessio)

UN MODELLO VIRGILIANO: IL MITO DI ERCOLE E CACO RACCONTATO DA EVANDRO

4) Verg. *Aen.* 8, 185-9

... rex Evandrus ait: 'non haec sollemnia nobis,
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
vana superstitio veterumque ignara deorum
imposuit: saevis, hospes Troiane, periclis,
servati facimus meritosque novamus honores...'

5) Verg. *Aen.* 8, 102 *forte die sollemnem illo rex Arcas honorem...*

6) Verg. *Aen.* 8, 265-72

nequeunt expleri corda tuendo
terribilis oculos, vultum villosaque saetis
pectora semiferi atque exstinctos faucibus ignis.
ex illo celebratus honos laetique minores
servavere diem, primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri 270
hanc aram luco statuit, quae maxima semper
dicetur nobis et erit quae maxima semper.

IL CONTESTO NECESSARIO: LA PATERA DI ADRASTO

7) Stat. *Theb.* 1, 540-51

signis perfectam auroque nitentem 540
Iasides pateram famulos ex more poposcit,
qua Danaus libare deis seniorque Phoroneus
adsueti. tenet haec operum caelata figuras:
aureus anguicomam praesecto Gorgona collo
ales habet, iam iamque vagas (ita visus) in auras 545
exilit; illa graves oculos languentiaque ora
paene movet vivoque etiam pallescit in auro.
hinc Phrygius fulvis venator tollitur alis,
Gargara desidunt surgenti et Troia recedit,
stant maesti comites frustra que sonantia lassant 550
ora canes umbramque petunt et nubila latrant.

UNA TEODICEA? SPUNTI TEOMACHICI TRA LUCREZIO E STAZIO – IL FINALE DELLA *TEBAIDE*

8) Lucr. 1, 101 *tantum religio potuit suadere malorum*

9) Stat. *Theb.* 10, 756-9 *at pius electa murorum in parte Menoeceus / iam sacer aspectu solitoque augustior ore, / ceu subito in terras supero demissus ab axe, / constitit...*

10) Lucr. 1, 66-7 *primum Graius homo mortalis tollere contra / est oculos ausus, primusque obsistere contra...*

11) Stat. *Theb.* 3, 607-18

‘quae tanta ignavia’ clamat,
 ‘Inachidae uosque o socio de sanguine Achivi?
 unius (heu pudeat!) plebeia ad limina ciuis
 tot ferro accinctae gentes animisque paratae   610
 pendemus? non si ipse cavo sub vertice Cirrhae
 (quisquis is est, timidis famaеque ita visus) Apollo
 mugiat insano penitus seclusus in antro,
 expectare queam dum pallida virgo tremendas
 nuntiet ambages. virtus mihi numen et ensis   615
 quem teneo! iamque hic timida cum fraude sacerdos
 exeat, aut hodie, volucrum quae tanta potestas,
 experiar.’

[cf. anche Stat. *Theb.* 10, 827-939]

12a) Verg. *Aen.* 2, 602 *divum inclementia*

12b) Hom. *Il.* 1, 43-52

‘Ὡς ἔφατ’ εὐχόμενος, τοῦ δ’ ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων,
 βῆ δὲ κατ’ Οὐλύμποιο καρῆνων χωόμενος κῆρ,
 τόξ’ ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην· 45
 ἔκλαγξαν δ’ ἄρ’ οἴστοι ἐπ’ ὤμων χωομένοιο,
 αὐτοῦ κινηθέντος· ὃ δ’ ἦϊε νυκτὶ ἐοικώς.
 ἔζειτ’ ἔπειτ’ ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ’ ἰὸν ἔηκε·
 δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ’ ἀργυρέοιο βιοῖο·
 οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπώχετο καὶ κύνας ἀργούς, 50
 αὐτὰρ ἔπειτ’ αὐτοῖσι βέλος ἐχεπευκὲς ἐφειλς
 βάλλ’· αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί.

Diceva pregando: lo udì Febo Apollo / e scese dalle cime d’Olimpo sedgnato in cuore. / Portava l’arco a tracolla e la chiusa faretra. / Tintinnarono sulla spalla le frecce del dio furibondo / mentre avanzava scivolando simile a notte, / poi si fermava un po’ discosto dal campo e scoccò una freccia: / sibilo pauroso scattò dall’arco d’argento. / Dapprima puntò muli e cani veloci, / poi prendeva a drizzare sugli umani lo strale acuminato / e scoccava: roghi di cadaveri ardevano fitti (trad. Ferrari)

13a) Verg. *Aen.* 6, 853 *parcere subiectis et debellare superbos*

13b) Verg. *Aen.* 12, 930-1 *ille humilis supplex oculos dextramque precantem / protendens...*

14) ‘Whereas Capaneus proves to be a sort of monstrous, and in the end ineffective, version of Coroebus, Theseus looks like a worthy replacement for Coroebus’ (S. Rebggiani, *The Fragility of Power. Statius, Domitian, and the Politics of the Thebaid*, Oxford 2018, p. 226)

